

ФІЛОСОФСЬКО-КУЛЬТУРОЛОГІЧНИЙ ТА ПЕДАГОГІЧНИЙ ДИСКУРС ОСМИСЛЕННЯ ПРОБЛЕМ ЕКОНОМІЧНОЇ КУЛЬТУРИ

PHILOSOPHICAL-CULTURAL AND PEDAGOGICAL DISCOURSE OF UNDERSTANDING THE PROBLEMS OF ECONOMIC CULTURE

У статті представлено філософсько-культурологічний та педагогічний дискурс осмислення проблем економічної культури, що постає як інтегративна наукова галузь, яка найпосутніше демонструє зв'язок економіки та культури і базується на пріоритетній ролі культурних цінностей.

Стверджується, що в умовах інституціональних протиріч сучасних глобалізаційних процесів та значних соціальних трансформацій у контексті яких відбувається становлення єдиного економічного простору України, перед суспільством ставиться актуальна педагогічна проблема – формування економічної культури молоді. Саме економічна культура потребує економічної доцільності та моральних імперативів, реалізації креативних здатностей молодшої людини, розвитку громадянської ініціативи, підприємливості та особистої відповідальності.

Підкреслено необхідність використання міждисциплінарного діалогу економіки зі світом культурних цінностей і соціальних інститутів. Обґрунтовано, що концепт культури як економічної реальності залучає у дослідницький обіг поняття сукупних знань суспільства, «прирощування знань» як процедури управління знаннями, що відсилає до інтелектуальної культури як системи не тільки економічних, а й будь-яких інших знань, що стають системотвірною основою побудови економіки знань і формують цілісне бачення світу. Доведено, що постсучасна реальність являє собою своєрідний ціннісно-смысловий універсум, наділений раціональними характеристиками. Показано, що постнекласична раціональність позначена значними зрушеннями в методології пізнання, створенням нових епістемологічних стратегій, націлених на виробництво нових знань і нових технологій, зверненням науки до складних систем, які саморозвиваються. У її межах особливої актуальності набуває «суспільство знань», що постає як метафора постнекласичного дискурсу, у контексті якого на зміну антропологічній моделі *Homo economicus* приходять «*Homo Reciprocans*» та «*Homo creativus*», завдяки чому світ здобуває власну перспективу шляхом активізації культурного капіталу та ціннісних підвалів економічної культури.

Ключові слова: економічна культура, культура співучасті, культурний капітал, моральна економіка, інформаційне суспільство.

The article presents the philosophical, cultural and pedagogical discourse of understanding the problems of economic culture. It is emphasized that in the conditions of institutional contradictions of modern globalization processes, modern economy, significant social transformations there is a formation of the single economic space of Ukraine, accompanied by clear unification of economic realities which acquire special strategic value and pose an urgent pedagogical problem. economic expediency and moral imperatives, which are a condition for adaptation to market conditions, the realization of creative abilities of young people, the development of civic initiative, entrepreneurship and personal responsibility. The study of economic culture takes us beyond the classical philosophical and culturological constructions. Striving for the post-classical reception of philosophical heritage, economic culture absorbs their basic intentions, projecting itself as the economic culture of the individual in the dimension of anthropology and in the status of economic culture of society in the dimension of social philosophy.

It is substantiated that the concept of culture as an economic reality involves in research the concept of aggregate knowledge of society, "knowledge growth" as a procedure for knowledge management, which refers to intellectual culture as a system not only economic but also any other knowledge that becomes a system basis knowledge economies and form a holistic vision of the world. An important field of increment and transmission of knowledge, social norms and values is the "culture of complicity", which in the subject field of economic culture becomes tangent to the concept of cultural capital, appeals to values and becomes a condition of economic realization and development.

It is proved that post-modern reality is a kind of value-semantic universe endowed with rational characteristics. Post-classical rationality is marked by significant changes in the methodology of cognition, the creation of new epistemological strategies aimed at producing new knowledge and new technologies, the appeal of science to complex self-developing systems. The anthropological model of *Homo economicus* is being replaced by "*Homo Reciprocans*" and "*Homo creativus*", thanks to which the world is gaining its own perspective by activating cultural capital and the values of economic culture.

Key words: economic culture, culture of complicity, cultural capital, moral economy, information society.

УДК 378.143:33 (477)

DOI <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2022/45.18>

Макух Т.О.,

канд. екон. наук,
доцент кафедри економіки, обліку та фінансів
Рівненського інституту Закладу вищої освіти «Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна»

Постановка проблеми у загальному вигляді.

В умовах інституціональних протиріч сучасних глобалізаційних процесів, переходу на новий рівень сучасної економіки, значних соціальних трансформацій відбувається становлення єдиного економічного простору України. Воно супроводжується виразною уніфікацією економічних реалій, які набувають особливого стратегічного значення

і ставлять перед суспільством актуальну педагогічну проблему – формування економічної культури молоді на підставі економічної доцільності та моральних імперативів, що є умовою адаптації до нових умов існування, реалізації креативних здатностей молодшої людини, розвитку громадянської ініціативи, підприємливості та особистої відповідальності.

Поняття «економічна культура», увібравши в себе сенсотворчі принципи сучасної економічної теорії та практики, актуалізує проблему культурно-економічних зв'язків і постає як інтегративна наукова галузь, що найпосутніше демонструє зв'язок економіки та культури і передбачає використання культурних патернів у проектуванні та прогнозуванні економічних рішень.

Відображаючи дихотомію культурного й економічного і значно розширюючи предметне поле економічних пошуків шляхом уведення в нього нових соціальних відносин та зв'язків, що не завжди могли претендувати на належну оцінку і переважно перебували на периферії наукового пошуку, це поняття засвідчує необхідність використання міждисциплінарного діалогу економіки зі світом культурних цінностей і соціальних інститутів, що передбачає збагачення педагогічного дискурсу філософсько-культурологічними інтенціями.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Зауважимо, що вже у працях основоположників економічної науки Дж. Бентама, А. Сміта, Ф. Котлера, Ф.Дж. Роджерса культурні чинники не знімаються з порядку денного, а знаходять своє втілення в розлогіх експлікативних побудовах в ролі необхідного ринкового та споживчого важеля. Методологія класичних економічних моделей нині розширюється шляхом адаптації нових підходів до сучасного ринку у працях Н. Кляйна, І. Манна, М. Марка, Д. Нортона, К. Пірсона, Ф.Хайєка тощо. Концепт культури як економічної реальності, репрезентованої у формі культурних індустрій, націлених на творення культурного капіталу, увиразнюють дослідження П. Бурдьє, А. Кламера, Б. Мьєжа, Д. Тросбі, Б. Фрея тощо. Економічна культура особистості актуалізує дослідження Т. Єфременко, Т. Заславської, Г. Ложкіна, М. Лукашевича, С. Матвєєва, Ю. Палехі, З. Філончук та ін. Проблему орієнтації особистості на економічні цінності в умовах трансформації суспільства експлікують А. Готліб, О. Дейнека, А. Журавльов, Н. Журавльова, Т. Дробішева, С. Цветков та ін. В основу статті покладено також філософські, соціологічні, соціально-психологічні концепції культури В. Андрущенка, В. Біблера, В. Іванова, Л. Іоніна, В. Табачковського, В. Шинкарука та ін.

Мета статті – експлікувати філософсько-культурологічний та педагогічний дискурс осмислення проблем економічної культури

Виклад основного матеріалу. Культура як форма людської всезагальності, репрезентована через широкий спектр взаємодій, у яких найдостотніше реалізується людська сутність, втілює у собі можливість упорядкування індивідуального буття до рівня єдності та загальнозначущості шляхом символізації та акумуляції цінностей.

Розширюючи власне предметне поле, сучасна культура значно збагачує свій потенціал,

акумулюючи в собі економічні, маркетингові, соціально-політичні, медійні та інші стратегії. Дослідження економічної культури виводить нас за межі класичних філософських та культурологічних побудов. Як постіндустріальна форма презентації людського капіталу, економічна культура стає феноменом психологічної та символічної антропології Р. Бенедикта та К. Гірца, «етичної економіки» та «суспільства переживання» Г. Шульце, П. Козловські; філософії символічного обміну, брендингу та реклами (У. Бек, З. Бауман, Ж. Бодрійяр).

За аналогією із загальним визначенням культури особистості, економічна культура особистості, на думку авторів однойменної монографії [9], є економічним світом людини, що існує як єдність предметно-речового та психічного, в якому віддзеркалюється особистісний розвиток людини. Пропонуючи до розгляду проблему економічної культури особистості, дослідники особливий акцент ставлять на соціально-психологічному аспекті особистості, що «включає діяльність і всю сукупність її зв'язків у сфері економічної реальності (виробництва, заощадження і споживання матеріальних благ) і може розглядатись як певний психолого-економічний простір, що визначає стратегії економічної поведінки людини» [9, с. 34]. Прикметно, що процес формування економічної культури особистості автори монографії пов'язують з «інтеріоризацією економічних цінностей суспільства у внутрішні детермінанти економічної соціалізації», наслідком яких є формування економіко-психологічних характеристик людини, що відображають ступінь її особистісного зростання. У такому зрізі першість відведена системі цінностей суспільства, які є запорукою збереження соціальної єдності та її елементів.

Невипадково ще задовго до увиразнених інноваційних тенденцій сучасного світу Р. Ривкіна пропонувала «оздоровити економіку тільки через оздоровлення економічної культури. ... треба ліквідувати механізм «культурного гальмування»... замінивши його механізмом прогресивного впливу культури на розвиток культури як соціальної пам'яті» [13, с. 37].

Поняття «економічна культура», незмінно перебуваючи у континуумі наукових досліджень, розглядається крізь призму двох парадигмальних підходів, серед яких: «економіка як природа» та «економіка як культура» [12]. Перший, стверджуючи універсальність цінностей та моделей поведінки в економічній сфері, своєю стратегією визнає природничо-наукову парадигму. Прийняти цей підхід означає визнати економіку поза політикою, історією та мораллю. Другий, «економіка як культура», визнає економічну реальність частиною культурної, своєрідним культурним феноменом, що є породженням цивілізації. На думку Т. Седлачека, саме ця парадигма, оперуючи

поняттями суб'єктність, суб'єктивність, смисли, ідеї та цінності, набуває статусу нормативної, позаяк не тільки описує світ, а й прокреслює його перспективу, відкриваючи нові траєкторії економічного розвитку [12].

Така позиція щодо розуміння поняття економічна культура поглиблюється у дослідженнях професора економічної культури університету Еразма Роттердамського А. Кламера, який зауважує: «Культура вбачається мені загальним контекстом, а економіка – всього лиш його частиною» [7, с. 15]. На думку дослідника, упродовж усього життя ми шукаємо таких підходів та ідей, які становлять основу нашого накопиченого культурного капіталу, який передусім презентують культурні цінності.

Постнекласична парадигма сучасної гуманітаристики нині активно постулює думку про ціннісну основу міжкультурних варіацій, цінності мовби прокладають місток між особистістю і суспільством. К. Клакхон вважає їх безумовною квінтесенцією особистості і пов'язує з поняттям ціннісної орієнтації (value orientation), що постає як концепція природи і людини в ній, міжособистісного ставлення та відносинах людини з довкіллям. Дослідник запевняє нас у тому, що «криза нашої епохи – це криза цінностей» [16].

Зауважимо, що постсучасна реальність являє собою своєрідний ціннісно-смісловий універсум, наділений раціональними характеристиками.

Постнекласична раціональність позначена значними зрушеннями в методології пізнання, створенням нових епістемологічних стратегій, націлених на виробництво нових знань і нових технологій, зверненням науки до складних систем, що саморозвиваються. У її межах особливої актуальності набуває «суспільство знань», що постає як ще одна метафора постнекласичного дискурсу. Так, на думку лауреата Нобелівської премії Д. Норта «спроба розібратися в економічних, політичних і соціальних перетвореннях (до того ж вони відмінні у кожній зі сфер) потребує фундаментальної перебудови нашого способу думки» [11, с. 7] і «грандіозних соціетальних перемін, що найбезпосереднішим чином ставлять на порядок денний питання людської адаптованості» [11, с. 240]. Вчений переконаний у тому, що для осмислення певних економічних колізій треба опиратися на «сукупні знання суспільства» [11, с. 9], куди входять вірування, міфи, звичаї, які представлені мовою, системою людської пам'яті, збереження символів, що в цілому репрезентують культуру суспільства. Для того, щоб пізнати кінечну точку нашого руху, ми маємо знати, звідки починається наш рух. Цілком логічним у цьому плані є висновок про те, що усвідомлення культурного спадку суспільства є необхідною умовою реалізації можливих перемін. Специфічного термінологічного значення набуває у Д. Норта теза про «ефект колії»,

що демонструє обмежені можливості вибору, що опираються на історико-культурний та інституційний спадок минулого. Не можна не погодитися з Д. Нортом у тому, що цей спадок, впливаючи на культурний стан суспільства, стає фундаментом соціальних інститутів, вибудованих на ньому, які так чи інакше стимулюють економічне процвітання та неухильне зростання, або ж призводять до стагнації та занепаду.

Водночас фундаментальною рисою культурної еволюції, тобто тих можливих трансформацій, яких зазнає суспільство та його економічна сфера, Ф. Гайєк вважає колективне пізнання, що містить у собі знання, накопичені поколіннями, знаряддя, відносини, цінності та інститути, які розвиваються шляхом вибіркового усунення менш придатних форм поведінки, попередньо пройшовши тривалу перевірку часом в еволюційному процесі спроб та помилок. Проблема пізнання полягає у пошуку методу, «який би максимально дозволив не тільки використовувати знання, розподілені серед окремих членів суспільства, а й їхню здатність до відкриття і вивчення нового» [17, с. 190]. Носієм цього методу у Ф. Гайєка постає культура, що володіє здатністю «прирощування знань». Власне це стає вимогою нового інформаційного суспільства, що переступає межі суто технічного і технологічного розвитку, а активно освоює соціально-культурний контекст, у якому провідну роль відведено культурі. Йдеться про абсолютно новий тип цивілізації, породжений Третьою хвилею, яка змітає усі попередні пріоритети та орієнтири, в ролі яких постає капітал, земля, трудові ресурси. У динамічних соціально-економічних та фінансово-економічних структурах провідна роль належить інформаційним та комунікаційним технологіям, що значно розширюють варіативні спроможності соціуму, який назавжди зрікається стабільності, стандартизації та уніфікації. Процедура «прирощування знань» має бути керованою, відтак, виникає потреба управління знаннями, що відсилає до інтелектуальної культури, яка являє собою систему не тільки економічних, а й будь-яких інших знань, що стають системотвірною основою побудови економіки знань і формують цілісне бачення світу.

У цьому контексті доцільно звернутися до розробленого філософами поняття «культурного капіталу», що був уведений в економічний обіг французьким філософом П. Бурдьє. Потрактування «культурного капіталу» містить у собі форми знань, навичок, освіти та переваг, якими наділена особистість і які дозволяють посісти вищий статус у суспільстві. Так, передаючи своїм дітям необхідні настанови та знання, що стають запорукою успіху в наявній освітній системі, батьки наділяють їх культурним капіталом [3]. Трансформована у власну інакшість, категорія капіталу позначила прийнятне в економічному світі середовище, де можна оперувати звичними знаками і кодами,

наповнюючи їх новим змістом. Відтак, капітал втрачає значення засобу виробництва, певних виробничих відносин, людського та соціального факторів, якості робочої сили тощо. У сучасному розумінні культурний капітал чинить вплив на функціонування усіх перелічених видів капіталу, постаючи як ланка зв'язку між ними та умова економічної реалізації та розвитку.

Так, загальної декларації прав людини ООН передбачає: демократичну форму державного устрою з неодмінним верховенством права, соціальну справедливість, яка реалізується в освітній сфері та сфері охорони здоров'я, ліквідацію бідності тощо. І саме від реалізації культурного капіталу залежить продуктивність та динамізм економіки, й акумулюючи в собі особливий соціальний зміст, він розкривається у людських стосунках, пріоритетному ціннісному полі, яке визначає функціонування капітальних активів - фізичного, природного, людського, соціального [15, с. 27]. Відштовхуючись від сказаного, культурний капітал, позначений високим рівнем знань та інформації, засобами їх виробництва, обробки, зберігання та поширення, детермінує появу та існування інформаційної економіки як такої, що відповідає глобальним змінам сучасного суспільного та економічного життя. Саме в іпостасі інтелектуалізованої, інформатизованої та глобалізованої економіки стає більш варіативною, позаяк отримує можливість бути придатною до засвоєння культурних імперативів. Ставши мовою економіки, інформація намагається підкорити собі і культурний простір, світ цінностей та моралі.

Не можна залишити поза увагою настанову А. Маршалла про те, що економісти повинні володіти «глибоким відчуттям і доступним знанням прихованих джерел людської поведінки», а тому «моральнісні мотиви також складають ті сили, які економіст повинен враховувати і рекомендувати найкращі методи для їх реалізації» [8, с. 30, 47]. Як бачимо, економіка виразно тяжіє до культурного поля, домігантою якого постає людина. Тому цілком закономірним постає етико-рефлексивне ставлення до світу, поєднання розуму й совісті, екзистенційних та екологічних цінностей, органічний синтез Істини, Добра і Краси, в якому реалізується ідеал Духовності [4] і модусом раціональності стає концепт мудрості, у якому інтегрується наукове і позанаукове знання, філософське, естетичне, етичне, релігійне. У цьому контексті моральність визначає не тільки смислові координати сучасного соціуму, а й значною мірою впливає на існування економічної реальності.

Так, в нових умовах господарювання раціональні орієнтири «люди економічної» витісняють ціннісні переконання, що увиразнює смислову векторність поведінки економічних суб'єктів в етико-культурну площину. Homo Economicus

полишає головний п'єдестал економічної науки, на зміну йому приходять Homo Reciprocans. Мотивом діяльності Homo Reciprocans стає альтруїзм, а духовні цінності – її мотиваційним полем. Заслугує на увагу антропологічна модель творчої людини – «Homo creativus», основними рисами якої стають творчість, саморозвиток, рефлексія. Саме їй у педагогічному дискурсі відведена особлива роль – розвивати творчі здібності, набувати компетентності у сфері професійної діяльності на основі чесності, порядності та дисциплінованості.

Як бачимо, економічна культура нині апелює до найтонших проявів людського, претендуючи на людську особистість як представника культури, в орбіті якої кожний культурний знак чи символ стає інформаційно насиченим, здатним до моделювання нового.

Висновки. Філософсько-культурологічний та педагогічний дискурс осмислення проблем економічної культури засвідчує необхідність використання міждисциплінарного діалогу економіки зі світом культурних цінностей і соціальних інститутів. Відтак, постсучасна реальність являє собою своєрідний ціннісно-смисловий універсум, наділений раціональними характеристиками. Постнекласична раціональність позначена значними зрушеннями в методології пізнання, створенням нових епістемологічних стратегій, націлених на виробництво нових знань і нових технологій, зверненням науки до складних систем, що саморозвиваються. У її межах особливої актуальності набуває «суспільство знань», що постає як метафора поснекласичного дискурсу, у контексті якого на зміну антропологічній моделі Homo economicus приходять «Homo Reciprocans» та «Homo creativus», завдяки чому світ здобуває власну перспективу шляхом активізації культурного капіталу та ціннісних підвалин економічної культури.

БІБЛІОГРАФІЧНИЙ СПИСОК:

1. Акерлоф Дж., Шиллер Р. Spiritus Animalis, или как человеческая психология управляет экономикой и почему это важно для мирового капитализма. М., 2010. 272 с.
2. Боулз С. Моральная экономика. Почему хорошие стимулы не заменяют хороших граждан / пер. с англ. Д. Шестакова. М. : Изд-во Института Гайдара, 2017. 336 с.
3. Бурдые П. Формы капитала. Западная экономическая социология: Хрестоматия современной классики. М.: Российская политическая энциклопедия, 2004. С. 519-536.
4. Додонова В.І. Постнекласичний дискурс соціальної раціональності : монографія. МОНМС України, Донец. нац. ун-т. Донецьк, 2011. 340 с.
5. Ефременко Т. К. Экономическая культура как социологическое понятие. Социология: теория, методы, маркетинг, 2005, 3. С. 123-141.
6. Ивашковский С. Экономика как феномен культуры: теоретико-методологический анализ. Вестник МГИМО-Университета. 2017. 3(54). С. 268-290.

7. Кламер А. Культура имеет значение. Альманах Центра исследований экономической культуры факультета свободных искусств и наук. СПбГУ, 2014. С. 13-15.
8. Маршалл А. Основы экономической науки. М: Эксмо, 2008. 838 с.
9. Москаленко В. В., Шайгородський Ю. Ж., Міщенко О. О. Економічна культура особистості: соціально-психологічний аспект [монографія]. К.: Центр соціальних комунікацій, 2012. 348 с.
10. Нисбет Р. Прогресс: история идеи. М.: ИРИСЭН, 2007. 557 с.
11. Норт Д. Понимание процесса экономических изменений. М.: Изд. дом Гос. ун-та Высшей школы экономики, 2010. 256 с.
12. Погребняк А. А., Расков Д. Е. Экономика как культура: возвращение к «спору о методах» культуры. Альманах Центра исследований экономической культуры. СПб.: Изд-во института Гайдара; 2013. С. 96-106.
13. Рывкина Р.В. Экономическая культура как память общества» ЭКО 1989. № 9. С. 21-39.
14. Седлачек Т. Экономика добра и зла. В поисках смысла экономики от Гильгамеша до Уолл-стрит. М.: Ад Маргинем Пресс; 2016. 544 с.
15. Харрисон Л. Евреи, конфуцианцы и протестанты: культурный капитал и конец мультикультурализма. Москва: Мысль, 2014. 286 с.
16. Kluckholm K. Universal Values and Anthropological Relativism. Modern Education and Human Values. Pittsburg, 1952. – V. 4., Pp. 87-112.
17. Hayek F. A. The Political Order of a Free People. Chicago: University of Chicago Press, 1979. Pp. 244.